

Aslbek ERGASHEV,
Chirchik davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
E-mail: aslbek.chdpu@gmail.com

DSc, professor D.Mahmudova taqrizi asosida

DISTINCTIVE FEATURES OF ESSAYS OF RUSSIAN AND UZBEK LITERATURE BY ARTISTIC STYLE AND STYLISTIC CRITERIA

Annotation

At the beginning of the 20th century, Uzbek literary criticism addressed the need for careful treatment of literary works. The pages of the weekly press of Uzbekistan published valuable articles about literary criticism, its importance, positive impact and its role in the development of literature in general. For example, in the publication "Sadoi Turkestan" one can find such entries about the term "criticism": "this word appears as a neologism in some dictionaries that we have. The term "criticism" is a novelty in our history, since it is absent from dictionaries used in the Turkestan region".

Key words: essay, sociological point of view, sadoi turkestan, criticism, formalistic complexities.

ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОЧЕРКОВ РУССКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ПО ХУДОЖЕСТВЕННОМУ СТИЛЮ И СТИЛИСТИЧЕСКИМ КРИТЕРИЯМ

Аннотация

В начале XX века узбекская литературная критика обратила внимание на необходимость бережного отношения к литературным произведениям. На страницах еженедельной прессы Узбекистана публикуются ценные статьи о литературной критике, ее значении, положительном влиянии и ее роли в развитии литературы в целом. Например, в издании "Садои Туркестан" можно найти такие записи о термине "критика": "Это слово фигурирует как неологизм в некоторых имеющихся у нас словарях. Термин "критика" является новшеством в нашей истории, поскольку он отсутствует в словарях, используемых в Туркестанском регионе".

Ключевые слова: Эссе, социологическая точка зрения, Садои Туркестан, критика, формальные сложности.

RUS VA O'ZBEK ADABIYOTI ESSELARINING BADIHY USLUB VA STILISTIK MEZONLAR BO'YICHA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Аннотация

XX asr boshida O'zbekiston adabiy tanqidida adabiy asarlarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishning zarurati haqida gapirilgan. O'zbekistonning haftalik matbuoti sahifalarida adabiy tanqid haqida, uning ahamiyati, ijobiy ta'siri va umuman adabiyot rivojidadagi roli haqida qimmatli maqolalar chop etilgan. Masalan, "Sadoi Turkiston" nashrida "tanqid" atamasi haqida bunday yozuvlarni topish mumkin: "Bu so'z bizda mavjud bo'lgan ba'zi lug'atlarda neologizm sifatida uchraydi. "Tanqid" termini bizning tariximizda yangilik hisoblanadi, chunki u Turkiston mintaqasida ishlatiladigan lug'atlarda yo'q".

Kalit so'zlar. Esse, sotsiologik nuqtai nazar, Sadoi Turkiston, tanqid, formalistik murakkabliklar.

Kirish. Esse, bugungi kunda adabiyotshunoslik va lingvistika sohasida kam o'rganilgan bo'lib, bu, birinchi navbatda, ideologik omillarga bog'liq, qachonki "san'at ijtimoiy, siyosiy va mafkuraviy oqimlarga, shubhasiz, bo'ysunadi" [1].

Bu ta'sir na nashriyot sohasida, na ilmiy-ta'lim sohasida seziladi. V.B. Kataev 1989 yilgacha oliy ta'lim dasturida umumiy qabul qilingan baholash tizimini tilga oladi, unda sinf kurashi, inqilob, ozodlik, muxolifat, antiklerikalizm, erkinlikka intilish, fosh qilish (dvoryanlik, burjuaziya, liberalizm), tabiiy demokratizm, tanqidiy nuqtalar va boshqalar kabi toifalar ijobiy baholangan. Bilish zarur bo'lgan mualliflar ro'yxati ham qat'iy belgilangan va bir xil bo'lgan.

O'sha vaqtdagi ilmiy adabiyotlarda ko'pincha buyuk fikrchilarning iqtiboslarini uchratish mumkin edi. Xususan, Chernyshevskiy, Dobrolyubov, Gorkiy, Lunacharskiy va Lenin kabi. Masalan, "Gorkiy va Lunacharskiy Dostoevskiy haqida" degan kitob bo'lgan, ammo Baxtinning Dostoevskiy haqidagi ishlari yo'q edi. Garchi Lunacharskiyning maqolasi aslida Baxtinning ishiga reaksiya bo'lgan. Shuningdek, Tolstoy haqidagi bo'linda Straxov, Leontev, Rozanov, Merejkovskiy va boshqalarning ishlari tilga olinmagan.

Natijada, sovet akademik adabiyotidagi buyuk fikrlovchilar va shoirlar o'zlarining noyobligini yo'qotib qo'yishdi. Darsliklarda va akademik ishlarda Pushkin, Rylyev, Lermontov, Nekrasov va Blok Mayakovskiyning 20-yillardagi she'riyati va shoirning roliga bo'lgan qarashlarida farqlanmasdan tasvirlanardi. Olimlar, vaqtinchalik sharoitlarning ta'sirida yoki o'zlarining xato qarashlarida, "Shoir, xalq muhabbatiga e'tibor bermas" misralarini shunday talqin qilardilarki, "xalq" ostida ular saroy jamiyatini va dunyoviy elitani tushunardilar.

Aftidan, matnlar ijodkorlari o'z tinglovchilari Pushkinning qolgan 13 bayti bilan tanisholmasligiga va bu sodir bo'lgan taqdirda ham ular tanqid qilishga jur'at eta olmasligiga amin edilar. Agar kimdir tanqid qilishga qaror qilsa, u tezda ushbu missiya uchun maxsus tanlangan "jar tishlari" tomonidan tinchlantirilardi" [2].

Sovet hukmronligi davrida ham XX asr boshiga borib taqaladigan adabiy voqealar va faktlarga nisbatan keskin salbiy munosabat keng tarqalgan edi. Shu jumladan, ularga "yorliqlar" yopishtirish ham. Masalan, L.A. Novikov o'z izohlarida o'sha davr baholariga A. Belyning bezakli prozasiga qilingan tahlillarda, bunday proza uzoq vaqt davomida antisotsial hodisa sifatida, "bezakchilik", "formalistik murakkabliklar", "qo'ng'iroqchali proza" kabi yorliqlar bilan yuklangan va bu yorliqlarni va ularning "tanqid" usullarini vulgar-sotsiologik deb boshqacha tasvirlab bo'lmas edi [3].

O'sha vaqtda, vulgar sotsiologik nuqtai nazar adabiy tanqidida hukmron bo'lganida, bu chigalliksiz o'quvchilarning bu yo'nalishni qabul qilishiga ta'sir ko'rsatdi. Masalan, Yuriy Ayxenvaldning "Rus yozuvchilari siluetlari" to'plami 1917 yilgacha ko'plab nashrlarni boshdan kechirgan, faqat 1994 yilda kitob javonlarida qayta tirildi. Vladimir Nabokovning "Nikolay Gogol" essesi birinchi marta Nyu-Yorkda 1944 yilda nashr etilgan. SSSRdagi o'quvchilarga faqat 1987 yilda "Новый мир" jurnali orqali yetib bordi. I. Annenskiyning "Aks etuvchi kitoblar" asarlari ham nashrlar orasida sezilarli tanaffuslarni boshidan kechirdi.

Andrey Sinyavskiyning (Ters) "Pushkin bilan sayrlar" essesi chet elda ilk bor 1975 yilda nashr etilgan. U 1990 yilgacha rus tilida gapiradigan o'quvchilar uchun to'liq mavjud bo'lmagan. Uzoq vaqt davomida A. Drujimin va N. Straxov kabi mualliflarning tanqidiy ishlari unutilgan, ularni estetik va diniy qadriyatlariga ijtimoiy qadriyatlardan ko'ra ko'proq ahamiyat berganlikda ayblashgan. Bu akademik nashrlar tomonidan qo'llab-quvvatlangan, Rossiyada "esse" atamasi deyarli ishlatilmagan" [4] va o'zi esse janri rus va sovet adabiyoti uchun "xaraktersiz" ekanligi (KLE, BSE) haqidagi keng tarqalgan ishonchga olib kelgan.

Ayrim filologlar bu fikrga qo'shiladilar. Jumladan, B. Xazanov A.Lat'yamina va I. Kuznesov tanqidchilari bilan mulohazalar rus madaniyatida adabiyot haqida mulohazalar an'anasi yetarlicha rivojlanmaganligi va rus ongida esseistik madaniyatning yo'qligiga

ishora qiladi: "Tasodif emaski, rus tilida "esse" so'zining ekvivalenti yo'q. Shunga qaramay, biz boshqa tillarda analoglari bo'lmagan noyob janr ta'riflariga egamiz, masalan, "hikoya". Biroq, esseizm hali ham qarzga olingan va rus madaniyatiga tegishli emas deb hisoblanadi" [5].

Zamonaviy dunyoda esseistika tanqidi qarama-qarshi baholarni keltirib chiqaradi. Fikrlar xilma-xilligi usulshunoslik prinsipi sifatida har xillikni tan olishdan, zamonaviy fikrlash xilma-xilligiga mos kelishdan tortib, akademikdan tortib P. Vayl va A. Genisning esselaridagi kabi shaxsiyroq bo'lgan turli tadqiqot usullarini oqlashgacha bo'lgan fikrlarni qamrab oladi. Biroq, shu janrda ishlaydigan mualliflarga fazilatlarini rad etadigan tanqidchilar ham bor.

Vladimir Serdyuchenkoning Vladimir Yerofeev va uning hamkasblari ijodi haqidagi fikrlari misol bo'la olishi mumkin, unda ularning ishlarida ataylab milliy adabiy merosni, ayniqsa, sovet adabiyotini yo'q qilish va haqoratlash yuz berayotgani ta'kidlanadi. V. Yerofeevning matnlari bo'yab zaharli siyoh bilan eng chuqur qismlargacha borib, o'zining vayronkor kuchini yanada samarali sarflashni bilmay, V. Yerofeevning fikrdoshlari o'z nigohlarini klassikaga qaratdilar.

Uning essesi haqidagi qarama-qarshi fikrlarga qaramay, zamonaviy jiddiy nasr hududini, bir paytlar Sergey Petrovich Zaligin ta'kidlaganidek, "egoistik esseizm" egallagan va shuning uchun bu jonli va samarali adabiy hodisa tadqiqotchilar nuqtai nazaridan chetda qolmasligi kerak.

Adabiyotshunoslik atamalarining qisqacha lug'atida esse alohida janr sifatida ajratilmaydi, balki u ocherkning bir turi sifatida qaraladi. "Esse - bu "eskiz turi bo'lib, unda asosiy rol fakti takrorlash emas, balki taassurotlar, fikrlar va birlashmalarni tasvirlash orqali o'ynaydi"... Esse muallifi asarni tahlil qilishga da'vo qilmaydi, balki u haqida fikr yuritish bilan cheklanadi, o'z munosabatining sub'ektivligini ta'kidlaydi".

T. Eshbek ma'lum darajada eskiz va essening umumiy jihatlari borligiga rozi bo'lar ekan, esse janrining plastika va erkinligiga e'tibor qaratdi: "Esse o'z xususiyati bilan ocherkka yaqin turadi, ya'ni unda ham hayot voqealari badiiy-publitsistik usulda aks ettiriladi. Ammo essening ocherkdan farqi uning erkin uslubda yozilishi, hajmining cheklanmaganligi, muallifning olingan mavzu borasida atroflicha fikr yuritib, kerakli o'rinlarda ilmiy, kerakli

o'rinlarda ijtimoiy-tarixiy va badiiy vositalardan keng foydalanishi, publitsistik xulosalar chiqarishida o'z ifodasini topadi.

Ko'rib turganimizdek, esse janrining adabiy manbalar tomonidan talqin qilinishida sezilarli farqlar mavjud.

To'liq tahlil uchun XX asr davomida yozilgan adabiy-tanqidiy esselarga murojaat qilish zarur. Biz zamonaviy esseistikaning ildizlari XX asr boshlaridagi tanqidiy prozada shakllanganiga ishonchimiz komil. Asr boshidagi adabiy tanqidi o'rganish shuni ko'rsatdiki, adabiy asarni idrok etish va tahlil qilish jarayoni, qoida tariqasida, sub'ektiv xususiyatga ega bo'lib, ijodiy jarayon bilan ko'p umumiyliklari mavjud.

Bu turdagi tanqid o'zining sub'ektivligini yashirmasdi, aksincha, uni namoyishkorona e'lon qilardi. U cheklanmagan ishonchga asoslangan holda qurilgan bo'lib, o'quvchi klassik adabiyotdan yaxshi xabardor va tanqidchi bilan teng sharoitlarda muloqot qilishga qodir bo'lishi kerak, u bilan birgalikda yangi ma'naviy o'lchovlarni o'rganishi lozim edi.

Biroq, ideologik tendensiyalarning ta'siri ostida, adabiy-tanqidiy insholar janrida ijod qilgan mualliflarning asarlari ko'pincha tanqidga uchragan va XIX asr klassik tanqid an'alarida yozilgan asarlarga qaraganda salbiy baholangan. Masalan, V. Kuleshov o'zining mashhur ishi "Rus tanqidi tarixi XVIII - XX asrlar boshi"da Yu. Ayxenvaldning adabiyotda tarixiy chuqurlikning yo'qligi, sub'ektivizm va sinf pozitsiyasining yo'qligi, D. Merejkovskiyda sub'ektivizm va idealizm, shuningdek, "kontrastlar va xarakteristikalarining yuzakiligi"ni ko'rsatib o'tgan. U, shuningdek, A. Belyuni formalizm, tor yondashuv va eklektizm yuzasidan tanqid qiladi va hokazo.

XX asr boshida O'zbekiston adabiy tanqidida adabiy asarlarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishning zarurati haqida gapirildi.

O'zbekistonning haftalik matbuoti sahifalarida adabiy tanqid haqida, uning ahamiyati, ijobiy ta'siri va umuman adabiyot rivojidadagi roli haqida qimmatli maqolalar chop etilgan. Masalan, "Sadoi Turkiston" nashrida "tanqid" atamasi haqida bunday yozuvlarni topish mumkin: "Bu so'z bizda mavjud bo'lgan ba'zi lug'atlarda neologizm sifatida uchraydi. "Tanqid" termini bizning tariximizda yangilik hisoblanadi, chunki u Turkiston mintaqasida ishlatiladigan lug'atlarda yo'q".

ADABIYOTLAR

1. Затонский Д. Какой не должна быть история литературы? // Вопр. лит. 1998. – С. 21.
2. Баевский В. Пожалуй, нам всем сообще пора приняться за чистку авгиевых конюшен // Вопр. лит., 1998. – С. 25.
3. Новиков Л.А. Стилистика орнаментальной прозы Андрея Белого. – М.: Наука, 1990. – С. 4.
4. Залыгин С.П. Вопросы литературы, 1998, № 3-4.
5. Кулешов В.И. История русской критики XVIII начала XIX веков: Учеб. для студ. пед. ин-тов по спец. "Рус. яз. и лит." – М.: Просвещение, 1991. – С. 361-388.
6. Литературная газета. 19.04.1995.
7. Литературный энциклопедический словарь. – М.: Сов. энцикл., 1987.; Словарь литературоведческих терминов. – М.: Просвещение, 1974.; Словарь русского языка / Под ред. С.И. Ожегова. – М.: Рус. яз., 1990. (Словарь Ожегова СО).
8. Новиков В.Л. Освобождение классики // Новый мир. 1991. № 3. – С. 246.
9. Сердюченко В. Об одной истории // Вопр. лит. 1998. – С. 56.
10. Эссе // Краткий словарь литературоведческих терминов. – М.: 1987 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://literatura5.narod.ru/essays.html> (дата обращения: 02.01.2023).
11. Эшбек Т. Бадий-публицистик жанрлар. 2019. <http://uchildiz.uz/бадий-публицистик>.